

z toho vysvítá, jak protismyslné je dosavadní pojetí dějin, které zanedbává skutečné vztahy a omezuje se na halasně akce potentátů.*

Občanská společnost zahrnuje veškeré materiální styky individuí v rámci určitého stupně vývoje výrobních sil. Zahrnuje veškerý obchodní a průmyslový život na určitém stupni a v tomto smyslu přesahuje stát i národ, ačkoli se na druhé straně musí navenek zase uplatňovat jako národnost, ve vnitřním životě se musí organisovat jako stát. Název občanská společnost vznikl v osmáctém století, kdy se vlastnické vztahy už vymanily ze starověké a středověké pospolitosti. Občanská společnost se jako taková vyvíjí teprve s buržoasií; ale společenská organisace vyvíjející se bezprostředně z výroby a styků, která za všech dob tvoří základnu státu a celé ostatní idealistické nadstavby, byla stále označována tímž jménem.

[2.] O PRODUKCI VĚDOMÍ

V dosavadních dějinách je ovšem právě tak empirickým faktem, že jednotlivá individua upadala s rozšiřováním činnosti ve světodějnou činnost stále víc do područí moci, která jim byla cizí (v tomto tlaku viděli ovšem také útisk tak zvaného světového ducha atd.), moci, která se stávala stále mohutnější, až se nakonec projevuje v podobě světového trhu. Ale stejně je empiricky doloženo i to, že až komunistická revoluce (o tom později) zvrátí nynější stav společnosti, čili až bude — což je totéž — zrušeno soukromé vlastnictví, rozplyne se tím i tato síla, tak tajuplná pro německé teoretiky, a osvobození každého jednotlivého individua se pak uskuteční tou měrou, nakolik se dějiny úplně změny v dějiny světové. Z toho, co bylo řečeno výše, je jasné, že skutečné duchovní bohatství individua závisí úplně na bohatství jeho skutečných vztahů. Teprve tím se jednotlivá individua osvobodí od různých nacionálních a lokálních zábran, dostanou se do praktického styku s produkcí celého světa (i s produkcí duchovní), a to jim umožní, aby nabyla schopnosti

* Dále je v rukopise proškrtnuto: Dosud jsme především zkoumali jen jednu stránku lidské činnosti, zpracovávání přírody lidmi. Druhá stránka, zpracovávání lidí lidmi...

Původ státu a poměr státu k občanské společnosti.

užívat této všestranné produkce celého světa (všeho toho, co vytvořili lidé). Všestranná závislost, tato živelná forma světodějně součinnosti individuí, bude touto komunistickou revolucí přeměněna v kontrolu a vědomé ovládání těchto sil, které, ač vytvořeny vzájemným působením mezi lidmi, jim dosud imponovaly a ovládaly je jako síly naprosto cizí. Tento názor je pak možno zase pojímat spekulativně idealisticky, tj. fantasticky, jako „sebevytváření rodu“ („společnost jakožto subjekt“), což může vést k představě posloupné řady mezi sebou souvisících individuí jako jednoho jediného individua, které je vykonavatelem mysteria, jímž vytváří samo sebe. Ukazuje se tu, že individua se sice dělají navzájem, fyzicky i duchovně, ale nedělají sama sebe, ani v nesmyslu svatého Bruna, ani ve smyslu „Jedince“, „hotového“ muže.

Toto pojetí dějin spočívá tedy v tom, že vykládá skutečný výrobní proces, a to na základě materiální výroby bezprostředního života, a že formu styků, spjatou s tímto způsobem výroby a jím vytvořenou, tedy občanskou společnost na jejích různých stupních chápe jako základnu veškerých dějin a líčí ji jednak v její činnosti jako stát, jednak z ní vysvětluje všechny různé teoretické výtvořky a formy vědomí, náboženství, filosofii, morálku atd. atd., a sleduje proces jejich vzniku na této základně, což potom samozřejmě také umožňuje znázornit věc v její celistvosti (a proto i vzájemné působení těchto různých stránek na sebe). Toto pojetí nehledá, jako idealistické pojetí dějin, v každém období nějakou kategorii, nýbrž zůstává neustále na půdě skutečných dějin, nevykládá praxi z ideje, vykládá ideové výtvořky z materiální praxe, a dochází tak k závěru, že všechny formy a produkty vědomí je možno zrušit ne duchovní kritikou, ne tím, že je převedeme na „sebeuvědomění“ nebo proměníme v „strašidlo“, „přízraky“, „vrtochy“ atd., nýbrž jen praktickým převrácením reálných společenských vztahů, z nichž tyto idealistické tlachy vzešly — dochází také k závěru, že ne kritika, nýbrž revoluce je hybnou silou dějin i náboženství, filosofie a veškeré ostatní teorie. Toto pojetí dějin ukazuje, že dějiny nekončí tím, že se mění v „sebeuvědomění“ jako „duch z ducha“, nýbrž že v nich je na každém stupni už napřed nějaký materiální výsledek, nějaký souhrn výrobních sil, historicky vytvořený vztah k přírodě a vzá-

jemný vztah mezi individui, souhrn, který každé generaci předává generace předchozí, masa výrobních sil, kapitálů a okolností, které si sice nová generace na jedné straně přizpůsobuje, ale které této generaci zase předpisují její vlastní životní podmínky a dávají jí určitý vývoj, zvláštní charakter — že tedy okolnosti jsou vytvářeny lidmi, stejně jako jsou lidé vytvářeni okolnostmi. Tento souhrn výrobních sil, kapitálů a forem sociálních styků, které přejímá každé individuum a každá generace jako něco daného, je reálný základ toho, co si filosofové představovali jako „substanci“ a „podstatu člověka“, co oslavovali i potírali, reálný základ, kterému v jeho účincích a vlivech na vývoj lidí ani v nejmenším nevadí, že se tito filosofové proti němu bouří v podobě „sebeuvědomění“ a „Jedinců“. Tyto životní podmínky, které tu každá generace nachází hotové, rozhodují také o tom, zda revoluční otřes, periodicky se opakující v dějinách, bude či nebude mít tolik síly, aby vyvrátil základnu všeho, co tu je, a nejsou-li dány tyto materiální prvky totálního převratu, totiž jednak dané výrobní síly, jednak nevytvořila-li se revoluční masa, která by se bouřila nejen proti jednotlivým podmínkám dosavadní společnosti, nýbrž proti samé dosavadní „produkci života“, proti „celkové činnosti“, na které byla tato společnost založena — pak je pro praktický vývoj úplně lhostejné, zda *idea* tohoto převratu byla vyslovena už stokrát — jak to dokazují dějiny komunismu.

Celé dosavadní pojetí dějin tuto skutečnou základnu dějin buď úplně opomíjelo, nebo ji pokládalo jen za něco vedlejšího, co vůbec nesouvisí s průběhem dějin. Podle tohoto pojetí je nutno psát dějiny vždy podle měřítka, které je mimo ně; skutečná produkce života se jeví jako prehistorická, kdežto to, co je historické, se jeví jako něco odděleného od všedního života, jako něco mimo svět a nad světem. Tím je z dějin vyloučen vztah lidí k přírodě, a tak se vytváří protiklad mezi přírodou a dějinami. Proto mohlo dosavadní pojetí vidět v dějinách jen politickou činnost potentátů a náboženských, vůbec teoretické boje, a zejména při zkoumání každé historické epochy muselo sdílet ilusi této epochy. Nějaká epocha si na příklad o sobě myslí, že je určována čistě „politickými“ nebo „náboženskými“ pohnutkami, ačkoli „náboženství“ i „politika“ jsou jen

formy jejich skutečných pohnutek, a dějepisec této epochy přejímá toto mínění. „Domnění“, „představa“ těchto určitých lidí o jejich skutečné praxi se mění v jediné určující a aktivní sílu, která ovládá a určuje praxi těchto lidí. Jestliže primitivní forma dělby práce, jak se vyskytuje u Indů a Egypťanů, vyvolává ve státě a v náboženství těchto národů kastovníctví, myslí si historik, že kastovníctví je síla, která vytvořila tuto primitivní společenskou formu. Francouzi a Angličané se alespoň opírají o politickou ilusi, která je ještě tak nejbližší skutečnosti, ale Němci se pohybují v oblasti „čistého ducha“ a náboženskou ilusi povyšují na hybnou sílu dějin. Hegelova filosofie dějin je poslední, k svému „nejčistšímu výrazu“ dovedený důsledek celého tohoto německého dějepisectví, ve kterém nejde o skutečné, ba ani o politické zájmy, nýbrž o čisté myšlenky, jež se ovšem i svatému Brunovi musí potom jevit jako řada „myšlenek“, z nichž jedna požírá druhou a každá nakonec zaniká v „sebeuvědomění“; a tím spíše svatému Maxu Stirnerovi, který o skutečných dějinách neví vůbec nic, se tento historický průběh musel jevit jen jako historie o „rytířích“, loupežnících a strašidlech, před jejichž zjeveními se samozřejmě může spasit jen s pomocí „bezbožnosti“, „oproštěnosti od svátostí“.* Toto pojetí je skutečně náboženské, z původního člověka, z něhož vycházejí celé dějiny, udělalo náboženského člověka a v tomto svém mylném domnění nahrazuje skutečnou produkci životních prostředků a samého života produkcí náboženských fantasií. Celé toto pojetí dějin i se svým rozkladem a z toho vyplývajícími rozpaky a pochybnostmi je pouze *národní* záležitost Němců a má jen *lokální* význam pro Německo, jako například důležitá, v poslední době často probíraná otázka: jak vlastně „dospět z říše boží do říše člověka“, jako by tato „říše boží“ někdy existovala jinde než ve fantasmii a jako by ti učení pánové nebyli ustavičně žili, aniž to tuší, v „říši člověka“, ke které teď hledají cestu, a jako by vědecká kratochvíle (nic víc to totiž není), pokoušející se vysvětlit kuriosnost těchto mlhavých teoretických výtvorů, nespočívala právě naopak v tom, že jejich vznik

* *Marxova poznámka na okraji:* Tak zvané *objektivní* dějepisectví záleželo právě v tom, že pojímalo dějinné poměry odděleně od činnosti. Reakční charakter.

lze odvodit ze skutečných pozemských vztahů. U těchto Němců jde vůbec vždy o to, že proměňují nesmysl, na který narazili, v nějaký jiný výmysl, tj. že předpokládají, že celý tento nesmysl má vůbec nějaký zvláštní *mysl*, který je třeba vypátrat, kdežto ve skutečnosti jde jen o to, vysvětlit tyto teoretické fráze z existujících skutečných vztahů. Skutečného, praktického zrušení těchto frází, odstranění těchto představ z vědomí lidí se dosáhne, jak jsme si už řekli, změněnými okolnostmi, a ne teoretickými dedukcemi. Pro masu lidí, tj. pro proletariát, tyto teoretické představy neexistují, není je tedy třeba pro ně rušit, a pokud tato masa kdy nějaké teoretické představy měla, například náboženství, zrušily je už dávno okolnosti.

Že tyto otázky a tato řešení mají čistě národní charakter, projevuje se navíc i v tom, že tito teoretikové si docela vážně myslí, že snad smyšlenky, jako „Bohočlověk“, „Člověk“ atd., vévodily jednotlivým epochám dějin — svatý Bruno dochází dokonce až k tvrzení, že prý jen „kritika a kritikové dělali dějiny“ — a když se sami pustí do historických konstrukcí, přeskakují v největším chvatu všechno, co bylo před nimi, a od „mongolství“ přecházejí hned k dějinám vskutku „obsažným“, totiž k historii „Hallische“ a „Deutsche Jahrbücher“⁹ a k rozkladu hegelovské školy ve všeobecnou hádanici. Zapomíná se na všechny ostatní národy, na všechny skutečné události, theatrum mundi* se omezuje na knižní trh v Lipsku a na sváry mezi „Kritikou“, „Člověkem“ a „Jedincem“. Pokud se snad teorie někdy začne zabývat skutečně historickými tematy, jako například osmnáctým stoletím, podávají teoretikové jen dějiny představ odtržených od faktů a praktických procesů, na kterých jsou založeny, a i to jen s úmyslem vylíčit tuto dobu jako nedokonalý přípravný stupeň, jako ještě omezeného předchůdce opravdové historické doby, tj. doby boje německých filosofů v letech 1840—1844. Dřívější dějiny se tedy píšou jen za tím účelem, aby se tím víc zaskvěla sláva nějaké nehistorické osoby a jejích fantasií, a tomuto účelu ovšem odpovídá, že se nechávají bez povšimnutí všechny skutečné historické události, dokonce i skutečně historické zásahy politiky do dějin, a místo toho se předkládá

* — divadlo světa, zde ve smyslu: celý svět. (Pozn. red.)

vyprávění založené ne na studiu, nýbrž na konstrukcích a literárních klepech — jak to udělal svatý Bruno ve svých „Dějinách osmnáctého století“¹⁰, které už zatím upadly v zapomenutí. Tito nafoukaní a chvástaví kramáři s myšlenkami, kteří si myslí, že jsou neskonale povzneseni nad všechny nacionální předsudky, jsou tedy v praxi ještě mnohem nacionálnější než pivní šosáci, kteří blouzní o jednotě Německa. Činy jiných národů nejsou pro ně dějiny, žijí v Německu po německu a pro Německo, z písně o Rýně¹¹ dělají duchovní píseň a Elsaska a Lotrinska dobývají tím, že místo francouzského státu vykrádají francouzskou filosofii, místo francouzských provincií germanisují francouzské myšlenky. Pan Venedey je učiněn kosmopolita proti svatému Brunovi a svatému Maxovi, kteří v podobě světovlády teorie hlásají světovládu Německa.

Tato analýsa také ukazuje, jak velkého omylu se dopouští Feuerbach, když se označuje („Wigands Vierteljahrsschrift“, 1845, Bd. 2)¹² za „obyčejného člověka“ a na základě toho se prohlašuje za komunistu, mění toto označení v predikát člověka jako takového, a myslí si tedy, že slovo komunistu, které v dnešním světě označuje přívržence určité revoluční strany, může zase změnit v pouhou kategorii. Z celé Feuerbachovy dedukce pokud jde o vzájemný vztah lidí vyplývá jen jedno, a to, že lidé potřebují a *vždy potřebovali* jeden druhého. Chce lidem vštípit vědomí o této skutečnosti, chce tedy, stejně jako ostatní teoretikové, vytvořit jen správné vědomí o nějaké *již existující* skutečnosti, kdežto skutečnému komunistovi jde o to, aby to, co existuje, zvrátil. Uznáváme ostatně, že Feuerbach tím, že se snaží vytvořit vědomí právě o této skutečnosti, dochází tak daleko, kam až vůbec může dojít teoretik, aniž přestává být teoretikem a filosofem. Je však charakteristické, že svatý Bruno a svatý Max ihned dosazují Feuerbachovu představu komunisty na místo skutečného komunisty; dělají to částečně už proto, aby i proti komunismu mohli bojovat jako proti „duchu z ducha“, jako proti filosofické kategorii, jako proti rovnocennému soupeři — a svatý Bruno to dělá navíc i z pragmatických zájmů. Jako příklad toho, jak Feuerbach, stále ještě v souhlasu s našimi odpůrci, uznává a zároveň nepoznává to, co tu je, připomínáme místo z „Filosofie budoucnosti“¹³, kde vykládá, že bytí nějaké věci nebo člověka je

zároveň jeho podstata, že určité vztahy existence, určitý způsob života a určitá činnost živočišného nebo lidského individua jsou to, v čem jeho „podstata“ dochází uspokojení. Každá výjimka je tu výslovně pojata jako nešťastná náhoda, jako něco nenormálního, co nelze změnit. Jestliže tedy miliony proletářů nejsou ani dost málo spokojeny ve svých životních poměrech, jestliže jejich „bytí“ [...]*

[...] ve skutečnosti a pro praktického materialistu, tj. pro komunistu, jde o to, revolucionovat existující svět, prakticky se chopit věcí, které tu byly už předtím, a změnit je. I když se u Feuerbacha takové názory občas objeví, nejsou nikdy víc než ojedinělá tušení a mají na všeobecný způsob jeho nazírání příliš nepatrný vliv, než aby se mohly považovat za víc než za zárodky schopné vývoje. Feuerbachovo „pojetí“ smyslového světa se na jedné straně omezuje na pouhé nazírání tohoto světa a na druhé straně na pouhý cit, říká „člověk jako takový“ místo „skuteční historičtí lidé“. „Člověk *po výtce*“ je realiter** „Němec“. V prvním případě, při *nazírání* smyslového světa, naráží nutně na věci, které jsou v rozporu s jeho vědomím i citěním, které narušují jím předpokládanou harmonii všech částí smyslového světa a zejména člověka s přírodou.*** Aby je odstranil, musí se potom utéci k jakémusi dvojitému nazírání, mezi jakýmsi světským, obyčejným nazíráním, které postihuje u věcí jen to, co je „nabílední“, a vyšším, filosofickým nazíráním, které postihuje „pravou podstatu“ věcí. Nevidí, že smyslový svět, který ho obklopuje, není nic bezprostředně daného, co existuje od věčnosti, co je stále stejné, nýbrž že je to produkt průmyslu a stavu společnosti, a to v tom smyslu, že je to produkt historický, výsledek činnosti mnoha generací, z nichž každá stála na ramenou předešlé, rozvíjela dál jeho průmysl i jeho styky, přizpůsobovala jeho sociální řád změněným potřebám. Dokonce i předměty nejjednodušší „smyslové jistoty“ jsou mu dány jen společenským vývojem, průmyslem

* Zde je v rukopise mezera. (Pozn. red.)

** — ve skutečnosti. (Pozn. red.)

*** *Marxova a Engelsova poznámka*: Chyba není v tom, že Feuerbach podřizuje to, co je nabílední, totiž smyslové zdání, smyslové skutečnosti, kterou lze konstatovat přesnějším zkoumáním smyslových faktů, nýbrž v tom, že se nakonec nedovede vypořádat se smyslovostí, aniž by na ni pohlížel „očima“, tj. „brýlemi“ filosofa.

a obchodními styky. Třešeň, jako téměř všechny ovocné stromy, byla, jak známo, přenesena do našeho pásma teprve před několika staletími *obchodem*, a byla tedy dána Feuerbachově „smyslové jistotě“ teprve *prostřednictvím* této činnosti určité společnosti v určité době.

V tomto pojetí věcí, jaké skutečně jsou a jak se skutečně udály, se ostatně, jak ještě zřetelněji ukážeme v dalším výkladu, každý hlubokomyslný filosofický problém docela prostě mění v empirický fakt. Například důležitá otázka vztahu člověka k přírodě (anebo dokonce, jak říká Bruno [str. 110]¹⁴, „protikladů v přírodě a v dějinách“, jako by to byly dvě od sebe oddělené „věci“, jako by člověk neměl vždy co dělat s historickou přírodou a přirozenou historií), otázka, z níž vznikla všechna ta „nezbadatelně vznešená díla“ o „substanci“ a „sebeuvědomění“, odpadne sama sebou, dojde-li se k poznání, že tolik velebená „jednota člověka s přírodou“ existovala v průmyslu odjakživa a že v každé epoše vypadala jinak, podle toho, zda se průmysl více nebo méně rozvíjel, stejně jako „boj“ člověka s přírodou, dokud se jeho výrobní síly nerozvíjely na příslušné základně. Průmysl a obchod, výroba a směna životních potřeb podmiňují rozdělení, rozčlenění různých společenských tříd a jsou jimi zase podmiňovány co do způsobu, jak jsou provozovány — tak vidí Feuerbach například v Manchesteru továrny a stroje, kde před sto lety bylo vidět jen kolovraty a tkalcovské stavy, nebo objevuje v Campagna di Roma jen pastviny a bažiny, kde by byl za časů Augustových našel vinice a vily římských kapitalistů. Feuerbach hovoří zejména o nazírání přírodní vědy, zmiňuje se o tajemstvích, která může odhalit jen oko fysika a chemika; ale kde by byla přírodní věda bez průmyslu a obchodu? Vždyť i této „čisté“ přírodní vědě dává účel i materiál teprve obchod a průmysl, smyslová činnost lidí. Tato činnost, tato ustavičná smyslová práce a tvorba, tato produkce, je základnou celého smyslového světa, jak dnes existuje, tou měrou, že kdyby byla přerušena třeba jen na rok, shledal by Feuerbach obrovskou změnu nejen v přírodním světě, nýbrž velmi brzy by postrádal i celý svět lidí a svoji vlastní nazírací schopnost, ba i svou vlastní existenci. Priorita vnější přírody zůstává přítom ovšem zachována; to všechno se ovšem nedá aplikovat na

prvotní lidi, které stvořila generatio aequivoca*; ale toto rozlišování má smysl jen potud, pokud bereme v úvahu člověka, který se už odlišuje od přírody. Ostatně tato příroda, která existovala před lidskými dějinami, není přece příroda, ve které žije Feuerbach, je to příroda, která dnes už nikde neexistuje, leda snad na jednotlivých australských korálových ostrovech vzniklých v novější době, která tedy neexistuje ani pro Feuerbacha.

Feuerbach má ovšem proti „čistým“ materialistům velkou přednost; chápe, že i člověk je „smyslový předmět“; ale nehledě k tomu, že ho pojímá jen jako „smyslový předmět“, ne jako „smyslovou činnost“, protože ani zde nepřekračuje rámec teorie, nepojímá lidi v jejich dané společenské souvislosti, v životních podmínkách, v jakých dnes žijí a které z nich udělaly to, co jsou — nikdy nedochází ke skutečně existujícím, činným lidem, nýbrž zastavuje se u abstrakta „člověk“ a zmůže se jen na to, že uznává „skutečného, individuálního člověka z masa a krve“ jen v citu, tj. nezná jiné „lidské vztahy“ „člověka k člověku“ než lásku a přátelství, a to ještě idealisované. Nekritizuje vůbec nynější životní vztahy. Nedorpívá tedy nikdy k tomu, aby pojal smyslový svět jako veškerou živou smyslovou činnost individuí tvořících tento svět, a proto je nucen, vidí-li například místo zdravých lidí hromadu krtičnatých, zedřených a souchotinářských hladových chudáků, hledat útočiště ve „vyšším nazírání“ a v pomyslném „vyrovnávání v rodu“, musí tedy upadnout zpátky do idealismu právě tam, kde komunistický materialista vidí nutnost a zároveň podmínku přetvoření průmyslu i společenské struktury.

Pokud je Feuerbach materialistou, nenacházíme u něho dějiny, a pokud se zabývá dějinami, není materialistou. Mezi materialismem a dějinami zeje u něho propast, což ostatně vysvítá už z toho, co bylo řečeno.**

Dějiny nejsou nic jiného než sled jednotlivých generací, z nichž

* — prvotní plození; nepohlavní vznik organických bytostí z organických i neorganických látek. (Pozn. red.)

** Dále je v rukopise proškrtnuto: A jestliže se tu přece jen blíže zabýváme dějinami, pak je to proto, že Němci jsou zvyklí představovat si při slovech dějiny a dějinný všechno možné, jen ne to, co je skutečné; skvělou ukázkou toho je zejména „kazatelský výmluvný“ svatý Bruno.

každá těží z materiálu, kapitálů, výrobních sil, které jí odkázaly všechny předchozí generace, pokračuje tedy jednak za úplně změněných okolností v tradiční činnosti, jednak úplně změněnou činností modifikuje staré okolnosti, což se dá ovšem spekulativně zkomolit v tom smyslu, že z pozdějších dějin se dělá účel, k němuž směřovaly dřívější dějiny, například se tvrdí, že účelem objevení Ameriky bylo, aby přispělo k vypuknutí francouzské revoluce, a tak se potom dějinám určují jejich zvláštní účely a stává se z nich „osoba vedle jiných osob“ (jako jsou: „Sebeuvědomění, Kritika, Jedinec“ atd.), zatímco to, co je označováno slovy „určení“, „účel“, „zárodek“, „idea“ dřívějších dějin, není nic víc než abstrakce pozdějších dějin, abstrakce aktivního vlivu, jakým dřívější dějiny působí na dějiny pozdější.

Čím víc se pak během tohoto vývoje rozšiřují jednotlivé okruhy, které na sebe navzájem působí, čím víc prvotní izolovanost jednotlivých národností mizí díky vyspělému způsobu výroby, rozvinutým stykům a tedy i díky živelně vznikající dělbě práce mezi různými národy, tím víc se dějiny stávají světovými dějinami, takže je-li například v Anglii vynalezen stroj, který v Indii a v Číně připraví nesčetné dělníky o obživu a způsobí převrat celé formy existence těchto říší, stává se tento vynález světodějným faktem; anebo že cukr a káva prokázaly v devatenáctém století svůj světodějný význam tím, že nedostatek těchto výrobků, způsobený Napoleonovým kontinentálním systémem¹⁵, přiměl Němce k povstání proti Napoleonovi, a stal se tak reálnou základnou slavných osvobozovacích válek z roku 1813. Z toho plyne, že tato přeměna dějin ve světové dějiny není snad pouhý abstraktní čin „sebeuvědomění“, světového ducha nebo jiného takového metafysického přízraku, nýbrž úplně materiální, empiricky prokazatelný čin, takový čin, o kterém každé individuum podává důkaz celým svým jednáním, tím, jak jí, pije a jak se obléká.

Myšlenky vládnoucí třídy jsou v každé epoše vládnoucími myšlenkami, tj. třída, která je vládnoucí materiální silou společnosti, je zároveň její vládnoucí duchovní silou. Protože vládnoucí třída má k dispozici prostředky materiální produkce, disponuje zároveň prostředky duchovní produkce, takže si tím zároveň zpravidla podří-

zuje myšlenky těch, kterým chybějí prostředky duchovní produkce. Vládnoucí myšlenky nejsou nic jiného než ideový výraz vládnoucích materiálních vztahů, jsou to vládnoucí materiální vztahy pojaté jako myšlenky; je to tedy výraz vztahů, které právě z jedné třídy dělají třídu vládnoucí, tedy myšlenky jejího panství. Individua, z nichž se skládá vládnoucí třída, mají mimo jiné i vědomí, a proto myslí; pokud tedy vládnou jako třída a pokud určují v celém rozsahu určitou epochu dějin, je samozřejmé, že to činí se vším všudy, že tedy mimo jiné vládnou i jako myslící, jako tvůrci myšlenek, že řídí produkci a distribuci myšlenek své epochy; že tedy jejich myšlenky jsou vládnoucími myšlenkami epochy. Např. v době a v zemi, kde o vládu bojuje královská moc, aristokracie a buržoasie, kde je tedy vláda rozdělena, ukazuje se jako vládnoucí myšlenka doktrína o rozdělení moci, která je pak prohlašována za „věčný zákon“.

Ideologové a práce třídy

Dělba práce, o které jsme už dříve (str. 45—47) zjistili, že je to jedna z hlavních sil dosavadních dějin, se pak projevuje i u vládnoucí třídy jako dělba mezi duševní a hmotnou práci, takže uvnitř této třídy vystupuje jedna část jako myslitelé této třídy (aktivní tvořiví, konceptivní ideologové této třídy, kteří si za hlavní pramen obživy zvolili vytváření a rozvíjení iluze této třídy o sobě samé), kdežto druzí mají k těmto myšlenkám a ilusím spíše trpný a receptivní postoj, protože jsou aktivními členy této třídy ve skutečnosti a mají méně času k tomu, aby si vytvářeli sami o sobě iluze a myšlenky. V rámci této třídy se z tohoto jejího rozštěpení může vyvinout dokonce určitá protikladnost a nepřátelství mezi těmito dvěma částmi, ale tato protikladnost sama sebou přestává, jakmile dojde k praktické kolisi, kdy je ohrožena sama třída, a tehdy ovšem mizí i zdání, že snad vládnoucí myšlenky nejsou myšlenkami vládnoucí třídy a že mají moc odlišnou od moci této třídy. Existence revolučních myšlenek v určité epoše předpokládá už existenci revoluční třídy, o jejichž předpokladech bylo už dříve (str. 46—49) řečeno, co bylo třeba.

Jestliže při zkoumání průběhu dějin oddělíme myšlenky vládnoucí třídy od vládnoucí třídy, osamostatníme-li je, zjistíme-li pouze, že v určitém údobí vládly ty či ony myšlenky, a nevšímáme

si přitom podmínek produkce těchto myšlenek a jejich producentů, pomineme-li tedy základ těchto myšlenek, totiž individua a světové poměry, můžeme pak například říci, že po dobu, kdy vládla aristokracie, vládly pojmy čest, věrnost atd., za vlády buržoasie pojmy svoboda, rovnost atd. Sama vládnoucí třída si to většinou myslí. Toto pojetí dějin, které je společné všem dějepiscům zejména od osmnáctého století, musí nevyhnutelně narazit na jev, že vládnou stále abstraktnější myšlenky, tj. myšlenky, které na sebe stále víc berou formy obecnosti. Každá nová třída, která nastoupí na místo třídy, jež vládla před ní, je totiž nucena již proto, aby dosáhla svého cíle, vydávat svůj zájem za společný zájem všech členů společnosti, což znamená v oblasti myšlení: musí svým myšlenkám dát formu obecnosti, musí je vydávat za jediné rozumné, všeobecně platné myšlenky. Revolucionující třída, už proto, že stojí proti nějaké třídě, vystupuje hned od začátku ne jako třída, nýbrž jako představitelka celé společnosti, předstupuje před společností jako celá její masa stojící proti jediné, vládnoucí třídě.* Může takto vystupovat proto, že zpočátku její zájem skutečně ještě souvisí se společným zájmem všech ostatních nevládnoucích tříd, a to proto, že se pod tlakem dosavadních poměrů ještě nemohl vyvinout ve zvláštní zájem zvláštní třídy. Proto má z jejího vítězství prospěch i mnoho jednotlivců z ostatních tříd, které nedosáhly moci, ale jen potud, pokud jim umožňuje, aby se povznesli do vládnoucí třídy. Když francouzská buržoasie svrhla vládu aristokracie, umožnila tím mnoha proletářům, aby se povznesli nad proletariát, ale jen potud, pokud se z nich stali buržoové. Proto každá nová třída uskutečňuje svou vládu jen na širší základně, než jakou měla vláda třídy, která vládla do té doby, později se však vyvíjí tím ostřejší a hlubší protiklad mezi nevládnoucí třídou a třídou, která teď vládne. Obojím je podmíněno to, že boj vedený proti této nové vládnoucí třídě směřuje zase k rozhodnější, radikálnější negaci dosavadních společenských poměrů, než jak to bylo možné u všech dosavadních tříd usilujících o vládu.

* *Marxova poznámka na okraji:* Obecnost odpovídá 1. třídě contra stavu, 2. konkurenci, světovým stykům atd., 3. velké početnosti vládnoucí třídy, 4. ilusi společných zájmů. Zpočátku je tato iluze pravdivá, 5. omylu ideologů a dělby práce.

Obecnost a volání ke společnému zájmu
ne jako třídu
k ideologii

Celé toto zdání, že snad vláda určité třídy je jen vláda jistých myšlenek, se ovšem samo zhroutí, jakmile vláda tříd přestane být vůbec formou společenského řádu, jakmile už tedy nebude zapotřebí vydávat nějaký zvláštní zájem za zájem obecný anebo „obecné“ za vládnoucí.

Jakmile se jednou vládnoucí myšlenky oddělí od vládnoucích individuí a především od vztahů, které vznikají z daného stupně způsobu výroby, a jakmile se tak dojde k závěru, že v dějinách vždycky vládnou myšlenky, je velmi snadné abstrahovat si z těchto různých myšlenek „myšlenku jako takovou“, ideu atd. jako to, co vládne dějinami, a pojímat tedy všechny tyto jednotlivé myšlenky a pojmy jako „sebeurčení“ pojmu jako takového, který se vyvíjí v dějinách. Pak je také přirozené, že všechny vztahy lidí je možno odvodit z pojmu člověka, z člověka v představě, z podstaty člověka, z člověka jako takového. To dělala spekulativní filosofie. Hegel sám na konci „Filosofie dějin“¹⁶ přiznává, že „zkoumal proces vývoje samotného pojmu“ a že v dějinách zpodobnil „vpravdě skutečnou *theodiceu*“ (str. 446). Nyní je možné se vrátit opět k producentům „pojmu“, theologům, ideologům a filosofům, a potom se dojde k závěru, že filosofové, myslitelé jako takoví, vládli odjakživa v dějinách — tento závěr ostatně, jak vidíme, vyslovil už i Hegel. Celý ten trik, jak v dějinách prokázat svrchovanost ducha (hierarchie u Stirnera), se tedy omezuje na tyto tři úkony:

Čís. 1. Myšlenky těch, kdo vládnu z empirických důvodů, za empirických podmínek a jako materiální individua, musí ideologové oddělit od těchto vládnoucích individuí, a tím uzнат vládu myšlenek či ilusí v dějinách.

Čís. 2. Do této vlády myšlenek se musí vnést nějaký řád, prokázat mezi myšlenkami, které jedna po druhé vládly, nějakou mystickou souvislost, a to se provádí tak, že se tyto myšlenky pojímají jako „sebeurčení pojmu“ (to je možné proto, že tyto myšlenky spolu skutečně souvisí prostřednictvím své empirické základny, a také proto, že jsou-li pojaty jako *pouhé* myšlenky, stávají se z nich seberozišení, rozdily vytvořené myšlením).

Čís. 3. Aby se odstranilo mystické vzezření tohoto „sebe sama určujícího pojmu“, přeměňuje se v jakousi osobu — v „sebeuvědo-

mění“ — anebo, aby to vypadalo hezky materialisticky, v řadu osob reprezentujících v dějinách „pojem“, v „myslitele“, ve „filosofy“, v ideology, kteří jsou zase pojati jako výrobci dějin, jako „rada strážců“, jako ti, kteří vládnu.* Tím odstraňují z dějin beze zbytku všechny materialistické prvky a mohou pak bez obav popustit uzdu svému spekulativnímu oři.

V obyčejném životě dovede každý shopkeeper** velmi dobře rozlišovat mezi tím, zač se někdo vydává, a tím, co skutečně je, ale naše dějepisceví k tomuto triviálnímu poznání ještě nedospělo. Každé epoše na slovo věří, co sama o sobě říká a co si o sobě myslí.

Je třeba vysvětlit tuto historickou metodu, která vládla v Německu, a proč vládla především v Německu, a to ze souvislosti s ilusí ideologů vůbec, například s ilusemi právníků, politiků (včetně praktických státníků) z dogmatického blouznění a překrucování těchto chlapíků; tato iluse docela prostě vyplývá z jejich postavení v praktickém životě, z jejich zaměstnání a z dělby práce.

[B. SKUTEČNÁ ZÁKLADNA IDEOLOGIE]

[1.] STYKY A VÝROBNÍ SÍLA

Největší dělbou hmotné a duševní práce je odloučení města a venkova. Protiklad mezi městem a venkovem začíná s přechodem od barbarství k civilizaci, od kmenového zřízení ke státu, od místní omezenosti k národu, a prostupuje celé dějiny civilizace až do našich dnů (Anti-corn-law-league¹⁷).

S městem je zároveň dána nutnost administrativy, policie, daní atd., zkrátka obecního zřízení, a tím vůbec politiky. Zde se poprvé objevilo rozdělení obyvatelstva na dvě velké třídy, které je založeno přímo na dělbě práce a na výrobních nástrojích. Město znamená už fakt koncentrace obyvatelstva, výrobních nástrojů, kapitálu, požitků, potřeb, kdežto venkov ukazuje fakt úplně opačný, izolovanost a rozdrobenost. Protiklad mezi městem a venkovem

* *Marxova poznámka na okraji*: člověk jako takový — „myslící lidský duch“.
** — kramář. (Pozn. red.)

může existovat jen v rámci soukromého vlastnictví. Je to nejkřiklavější výraz podřízenosti individua dělbě práce, určité činnosti, která mu byla vnucena, podřízenosti, která z jedněch dělá omezené městské živočichy, z druhých omezené venkovské živočichy, a dennodenně znovu a znovu plodí protiklad jejich zájmů. Práce tu je zase to hlavní, je to moc nad individui, a dokud tato moc existuje, musí existovat soukromé vlastnictví. Zrušení protikladu mezi městem a venkovem je jedna z prvních podmínek pospolitosti, je to podmínka, která zase závisí na množství materiálních předpokladů a kterou pouhá vůle nemůže splnit, jak vidí každý na první pohled. (Tyto podmínky je třeba ještě vyložit.) Odloučení města od venkova je také možno chápat jako odloučení kapitálu od pozemkového vlastnictví, jako počátek kapitálu existujícího a vyvíjejícího se nezávisle na pozemkovém vlastnictví, onoho vlastnictví, jehož jedinou základnou je práce a směna.

Ve městech, která do středověku nepřešla hotová z dřívějších dějin, nýbrž vytvořila se nově z osvobozených nevolníků, byla pro každého jeho zvláštní práce jediným vlastnictvím, kromě malého kapitálu, který si přinesl s sebou a který se skládal téměř jen z nejnútnejšího řemeslnického nářadí. Řemeslníkům konkurovali uprchlí nevolníci, přicházející neustále do města; venkov vedl nepřetržitou válku proti městům, a proto bylo třeba, aby města měla organizovanou vojenskou moc; řemeslníky spojovalo společné vlastnictví k určité práci; potřebovali společné budovy, kde by prodávali své zboží, neboť tehdy byl řemeslník zároveň *commerçant**, a z toho plynulo, že nepovolání byli z těchto budov vyloučeni; zájmy jednotlivých řemesel byly protikladné; bylo nutno chránit práci, které se s námahou vyučili; celá země byla organizována feudálně; a to všechno byly příčiny, proč se pracovníci jednotlivých řemesel sdružovali v cechy. Není třeba, abychom se tu dále zabývali rozmanitými obměnami cechovního zřízení, ke kterým dochází pozdějším historickým vývojem. Po celý středověk utíkali nevolníci ustavičně do měst. Tito nevolníci, pronásledovaní na venkově svými pány, přicházeli do měst jednotlivě a setkávali se tam s organizovanou obcí, proti které byli bezmocní a v níž se museli smířit s takovým

* — obchodníkem. (Pozn. red.)

postavením, jaké jim určila potřeba jejich práce a zájem jejich organizovaných městských konkurentů. Tito dělníci, přicházející jednotlivě, nemohli nikdy dosáhnout nějaké moci; buď měla jejich práce svůj cech, bylo k ní třeba vyučení, a potom si je podrobili cechovní mistři a organizovali je podle svých zájmů; anebo k jejich práci nebylo třeba vyučení, nebyla to tedy práce cechovní, nýbrž nádenická, a potom se nikdy nemohli organizovat, zůstávali neorganizovanou chátrou. Z potřeby nádenické práce ve městech vznikla chátra.

Tato města tvořila opravdové „spolky“, vzniklé z bezprostřední potřeby, ze starosti o ochranu vlastnictví a ze snahy znásobit výrobní prostředky i prostředky obrany jednotlivých členů. Chátra v těchto městech byla úplně bezmocná, protože se skládala z individuí navzájem si cizích, která přicházela do města každé zvlášť a stála tedy neorganizována proti organizované moci vyzbrojené pro případ války a žárlivě je střežící. Tovaryši a učňové byli v každém řemesle organizováni tak, jak to nejlépe vyhovovalo zájmu mistrů; k mistrům měli patriarchální poměr, a tento poměr dával mistrům dvojnásobnou moc, jednak proto, že měli přímý vliv na celý život tovaryšů, jednak proto, že pro tovaryše pracující u téhož mistra byl tento poměr skutečným poutem, které je spojovalo proti tovaryšům ostatních mistrů a oddělovalo je od nich; a konečně spojoval tovaryše s existujícím řádem už jejich zájem, aby se sami stali mistry. Jestliže se tedy chátra přece jen zmohla alespoň na vzpoury proti celému městskému řádu, i když při její bezmocnosti zůstávaly bez jakéhokoli účinku, nedokázali tovaryši nic jiného, než že se tu a tam v rámci jednotlivých cechů vzepřeli, a to už patřilo k existenci cechovního zřízení. Velká povstání středověku vycházela vždy z venkova, ale ta byla rovněž naprosto bezúspěšná právě pro roztržiténost a z toho plynoucí zaostalost rolníků.

Dělba práce byla ve městech mezi jednotlivými cechy ještě [úplně živelná] a mezi jednotlivými pracovníky uvnitř cechů nebyla provedena vůbec. Každý pracovník musel být zběhlý v celé řadě prací, musel umět udělat všechno, co se dalo udělat s jeho nářadím; omezené styky a nepatrné spojení mezi jednotlivými městy, nedostatek obyvatelstva a omezenost potřeb nedovolovaly, aby se

dělba práce dále rozvíjela, a proto musel každý, kdo se chtěl stát mistrem, ovládat celé své řemeslo. Proto se u středověkých řemeslníků ještě setkáváme se zájmem o jejich speciální práci a o zručnost v této práci; z tohoto zájmu se mohl vyvinout i jistý omezený smysl pro umění. Ale proto byl také každý středověký řemeslník úplně pohlcen svou prací, měl k ní vztah dobrodušné otrocké služebnosti a byl v jejím područí mnohem víc než moderní dělník, kterému je jeho práce lhostejná.

Kapitál v těchto městech byl kapitál samorostlý a skládal se z obydlí, z řemeslnického náradí a z přirozeně vzniklého dědičného zákaznictva, a protože styky byly nevyvinuté a chyběl oběh, nebylo možno tento kapitál realizovat, takže ho vždy musel dědit syn po otci. Tento kapitál nebylo možno odhadnout v penězích, jako je tomu u moderního kapitálu, u něhož je lhostejné, je-li uložen v té či oné věci; byl to kapitál přímo souvisící s určitou prací majitele, naprosto neoddělitelný od této práce, a v tom smyslu tedy kapitál stagnantní.

Dalším rozšířením dělby práce bylo oddělení výroby a styků, vytvoření zvláštní třídy obchodníků; ve městech dochovaných z dřívějších dob (mimo jiné i s Židy) existovalo toto rozdělení už dříve, a v nově zakládaných městech k němu docházelo velmi brzy. Tak byla dána možnost obchodního spojení přesahujícího nejbližší okruh; uskutečňování této možnosti záviselo na tom, jaké byly v té době dopravní prostředky, v jakém stavu byla veřejná bezpečnost na venkově, podmíněná politickými poměry (po celý středověk putovali, jak známo, obchodníci od města k městu s ozbrojenými karavanami), a na tom, zda v oblastech dostupných stykům byly, podle stupně kultury, primitivnější nebo vyvinutější potřeby.

Jakmile se obchodní styky konstituují ve zvláštní třídu, jakmile obchodníci rozšíří obchod za hranice nejbližšího okolí města, dochází ihned k vzájemnému působení mezi výrobou a styky. Města navazují mezi sebou spojení, z jednoho města do druhého se přenášejí nové nástroje, a dělba mezi výrobou a styky vyvolává brzy novou dělbu výroby mezi jednotlivými městy, z nichž každé brzy provozuje převážně jedno průmyslové odvětví. Pozvolna začíná mizet počáteční omezenost na nejbližší okolí.

Ve středověku byli měšťané každého města nuceni sdružovat se proti venkovské šlechtě, aby se jí ubránili; rozšiřování obchodu, zřizování komunikací vedlo jednotlivá města k tomu, že se seznamovala s jinými městy, která prosazovala tytéž zájmy v boji s týmž protivníkem. Z mnoha místních měšťanstev jednotlivých měst vznikala jen velmi pozvolna třída měšťanů. Z životních podmínek jednotlivých měšťanů se v důsledku protikladu k existujícím vztahům a v důsledku způsobu práce, podmíněného těmito vztahy, zároveň stávaly podmínky, které jim všem byly společné a nezávislé na jednotlivém měšťanu. Měšťané vytvářeli tyto podmínky natolik, nakolik se vymanili z feudálního svazku, a byli vytvářeni těmito podmínkami natolik, nakolik byli podmíněni svým protikladem k feudálnímu zřízení, které tu bylo už před nimi. Když se vytvořilo spojení mezi jednotlivými městy, vyvíjely se z těchto společných podmínek podmínky třídní. Tytéž podmínky, tyž protiklad, tytéž zájmy musely vcelku vyvolat všude i stejné mravy. Buržoasie sama se poněmhu vyvíjí teprve se svými podmínkami, podle dělby práce se zase štěpí na různé frakce a nakonec do sebe vstřebává všechny majetné třídy, které tu už byly* (formujíc zároveň většinu už předtím nemajetných a část dosud majetných tříd v novou třídu, proletariát), tou měrou, jak se všechno dřívější vlastnictví mění v průmyslový nebo obchodní kapitál. Jednotlivá individua tvoří třídu jen potud, pokud musí vést společný boj proti jiné třídě; jinak si navzájem konkurují jako nepřátelé. Na druhé straně se třída zase osamostatňuje vzhledem k individuím, takže ta se už dostávají do životních podmínek, které jsou jim předurčeny, třída jim určuje jejich životní postavení a tím i jejich osobní vývoj, individua jsou podřizována třídě. Je to tyž jev jako podřizenost jednotlivých individuí dělbě práce a může být odstraněn jen zrušením soukromého vlastnictví a práce samé. Jak se z této podřizenosti individuí třídě zároveň vyvíjí podřizenost všem možným představám atd., naznačili jsme několikrát už předtím.

Závisí jedině na rozšířenosti styků, zda pro další vývoj přijdou nebo nepřijdou nazmar výrobní síly, zejména vynálezy vytvořené

* *Marxova poznámka na okraji:* Vstřebává nejprve pracovní odvětví, která přímo náleží státu, potom všechny + - [více nebo méně] ideologické stavy.

v určitém místě. Dokud ještě neexistují styky přesahující bezprostřední sousedství, musí se ke každému vynálezu v každém místě dojit zvlášť, a stačí pouhá náhoda, třeba vpád barbarského národa nebo i obyčejná válka, aby se v zemi s vyvinutými výrobními silami a potřebami muselo začínat zase úplně od začátku. Na úsvitu dějin bylo třeba každý vynález objevit vždy znovu a v každém místě zvlášť. Rozvinuté výrobní síly mohou i při poměrně velmi rozsáhlém obchodu snadno úplně zaniknout; to dokazují Feničané, jejichž vynálezy byly většinou na dlouhou dobu ztraceny, protože národ byl vyřazen z obchodu, země byla dobytá Alexandrem, a tak začala upadat. Právě tak například středověké malířství na skle. Teprve když se styky staly světovými styky a jsou založeny na velkém průmyslu, když jsou do konkurenčního boje zapojeny všechny národy, je zajištěno trvání dosažených výrobních sil.

Dělba práce mezi různými městy vedla vzápětí ke vzniku manufaktur, výrobních odvětví, která už přerostla rámec cechovního zřízení. Historickým předpokladem prvního rozkvětu manufaktur — v Itálii a později ve Flandrech — byl styk s cizími národy. V jiných zemích — např. v Anglii a ve Francii — se manufaktury zpočátku omezovaly na vnitřní trh. Předpokladem manufaktur — kromě toho, co jsme uvedli — byla již pokročilá koncentrace obyvatelstva — zejména na venkově — a kapitálu, který se začal shromažďovat v rukou jednotlivců, jednak — přes všechny cechovní zákony — v ceších, jednak u obchodníků.

Velmi brzy se ukázalo, že taková práce, která hned od začátku předpokládala stroj, i když ještě v úplně primitivní podobě, je nejvíce schopná vývoje. Tkalcovství, které do té doby provozovali na venkově rolníci vedle své práce, aby si opatřili potřebné ošacení, bylo první prací, kterou rozšíření styků popohnalo kupředu a vedlo k jejímu dalšímu rozvoji. Tkalcovství bylo první manufakturou a zůstalo manufakturou nejdůležitější. S růstem obyvatelstva se zvyšovala poptávka po látkách na šaty, akumulace a mobilisace samostatného kapitálu, způsobená urychleným oběhem, vedla k potřebě přepychu, podporované vůbec pozvolným rozšiřováním obchodních styků — a to všechno dávalo tkalcovství kvantitativně i kvalitativně podnět, který je vymanil z dosavadní formy výroby.

Rolníci dále tkali a dosud tkají pro vlastní potřebu, ale vedle nich vznikala ve městech nová třída tkalců, jejichž tkaniny byly určeny pro celý domácí trh a většinou i pro zahraniční trhy.

Tkalcovství, práce, která vyžaduje většinou málo dovednosti a která se brzy rozdělila na nesčetná odvětví, se celou svou povahou vzpíralo poutům cechu. Proto se také tkalcovství provozovalo většinou na vesnicích a v městysích bez cechovní organizace, a z těch se poněmhu stávala města, a to brzy nejvíce kvetoucí města v každé zemi.

S manufakturou provozovanou mimo cechovní organizaci se zároveň měnily i vlastnické vztahy. První pokrok proti samostatnému stavovskému kapitálu byl vznik obchodníků, jejichž kapitál byl hned od počátku mobilním kapitálem, kapitálem v moderním smyslu, pokud to přichází v úvahu za tehdejších poměrů. Druhý krok vpřed znamenala manufaktura, která zase zmobilisovala spousta samostatného kapitálu a vůbec zvětšila masu mobilního kapitálu oproti masě samostatného kapitálu.

Manufaktura se zároveň stala útočištěm rolníků před cechy, které je vylučovaly nebo jim špatně platily, tak jako dříve cechovní města poskytovala sedlákům útočiště před [venkovskou šlechtou, která je utiskovala].

Současně s počátkem manufaktur nastalo období tuláctví, způsobené zánikem družin feudálních pánů, rozpouštěním armád, sehnaných z nejrůznějších končin, které si králové udržovali proti svým vasalům, dokonalejším zemědělstvím a přeměnou velkých ploch orné půdy v pastviny. Již z toho je vidět, jak těsně souvisí toto tuláctví s rozkladem feudálního zřízení. Již ve třináctém století se tu a tam vyskytují takováto období, všeobecně a trvale se toto tuláctví objevuje teprve koncem patnáctého a začátkem šestnáctého století. Tito tuláci, kterých bylo tolik, že jen anglický král Jindřich VIII. jich dal pověsit 72000, byli jen s ohromnými obtížemi a krajní nouzí a teprve po dlouhém zpěčování donucování k práci. Pozvolna je absorbovaly rychle se rozmáhající manufaktury, zejména v Anglii.

Manufaktura způsobila, že mezi různými národy dochází ke konkurenci, k obchodnímu boji, který byl vybojován ve válkách,

ochrannými cly a různými omezovacími opatřeními, kdežto dříve, pokud byly národy vůbec ve spojení, mezi sebou pokojně směňovaly. Od té doby má obchod politický význam.

S manufakturou se také mění vztah dělníka k zaměstnavateli. V češích stále ještě existoval patriarchální vztah mezi tovaryši a mistrem; v manufaktuře byl tento vztah nahrazen peněžním vztahem mezi dělníky a kapitalistou; tento vztah měl na venkově a v malých městech stále ještě patriarchální nádech, ale ve větších, v pravém smyslu manufakturních městech ztratil už záhy téměř všechnu patriarchální příchut.

Manufaktura a pohyb výroby vůbec dosáhl neobyčejného rozmachu rozšířením styků, k němuž došlo s objevením Ameriky a námořní cesty do východní Indie. Odtamtud se začaly dovážet nové produkty, zejména spousty zlata a stříbra, které se dostaly do oběhu, úplně změnilo vzájemné postavení tříd a tvrdě dolehly na feudální pozemkové vlastnictví i na dělníky; výpravy dobrodruhů, kolonisace a především rozšiřování trhů ve světový trh, které bylo nyní umožněno a které se den ze dne stále víc stávalo skutkem; to všechno vyvolalo novou fázi dějinného vývoje, kterou se tu dále není třeba dopodrobna zabývat. Kolonisace nově objevených zemí poskytla obchodnímu boji mezi národy nový materiál a tím jej rozšířila a přiostrčila.

Rozšiřování obchodu a manufaktury urychlovalo akumulaci mobilního kapitálu, kdežto v češích, které k rozšíření výroby nic nepobízelo, zůstával samorostlý kapitál stabilní nebo ho dokonce ubývalo. Obchod a manufaktura vytvořily velkou buržoasii, v češích se soustřeďovalo drobné měšťanstvo, které už nevládlo ve městech jako dříve, nýbrž se muselo podrobit vládě velkoobchodníků a majitelů manufaktur.* Proto cechy začínaly upadat, jakmile se dostaly do styku s manufakturou.

V epoše, o které jsme mluvili, se vztah národů v jejich vzájemném styku utvářel dvojím způsobem. Nepatrné množství zlata a stříbra, které bylo v oběhu, vedlo zpočátku k zákazu vývozu těchto kovů; a průmysl, jehož nutnost vyvstala zároveň s nutností zaměstnat rostoucí městské obyvatelstvo a který byl většinou im-

* *Marxova poznámka na okraji:* Maloměšťáci, střední stav, velká buržoasie.

portován z ciziny, se nemohl obejít bez výsad, které mohly být samozřejmě poskytovány nejen proti domácí, nýbrž hlavně proti zahraniční konkurenci. Místní cechovní výsady se těmito prvotními omezovacími opatřeními rozšířily na celý národ. Cla vznikla z dávek, které feudálové ukládali obchodníkům procházejícím jejich územím jako výkupné za to, že nebudou oloupeni, vznikla z dávek, které později ukládala i města a které, když začaly vznikat moderní státy, byly nejpohodlnějším prostředkem, jak získat peníze pro státní pokladnu.

Americké zlato a stříbro, které se objevilo na evropských trzích, pozvolný vývoj průmyslu, rychlý rozmach obchodu a tím vyvolaný rozkvět necechovní buržoasie a peněz dal těmto opatřením jiný význam. Stát, který se stále méně mohl obejít bez peněz, ponechával z ohledů na státní pokladnu v platnosti zákaz vývozu zlata a stříbra; buržoové, pro něž bylo toto množství peněz, vržených na trhy, hlavním předmětem lichvářských machinací, s tím byli naprosto spokojeni; dosavadní výsady se staly pro vládu zdrojem příjmů a prodávaly se za peníze; v celním zákonodárství se objevila vývozní cla, která jen překážela průmyslu v postupu a měla čistě fiskální účel.

Druhé období začalo v polovině sedmáctého století a trvalo téměř až do konce osmáctého století. Obchod a lodní plavba se rozmáhaly rychleji než manufaktura, která hrála druhé housle; kolonie začínaly být významnými spotřebiteli, jednotlivé národy si v dlouhých bojích zajišťovaly svůj podíl na otvírajícím se světovém trhu. Toto období začíná navigačními zákony¹⁸ a koloniálními monopoly. Konkurence mezi národy byla pokud možno vyloučena tarify, omezovacími opatřeními, smlouvami; a v krajních případech se konkurenční boj vedl a rozhodoval válkami (zvláště námořními válkami). Národ s největší námořní mocí, Angličané, si udržovali převahu v obchodě i v manufaktuře. Již zde koncentrace na jednu zemi.

Manufaktura byla na domácím trhu stále chráněna ochrannými cly, na koloniálním trhu monopoly a na zahraničním trhu pokud možno nejvíc diferenčními cly.¹⁹ Podporovalo se zpracovávání materiálu vyrobeného přímo v zemi (vlna a len v Anglii,

hedvábí ve Francii), bylo zakázáno vyvážet suroviny domácího původu (vlna v Anglii) a zpracování dovezených surovin se nevěnovala velká pozornost nebo bylo potlačováno (bavlna v Anglii). Národ, který měl prvenství jako námořní a koloniální mocnost, si samozřejmě zajistil i největší kvantitativní a kvalitativní rozšíření manufaktury. Manufaktura se vůbec nemohla obejít bez ochrany, protože sebemenší změna, ke které došlo v jiných zemích, ji mohla připravit o trhy a přivést ji na mizinu; bylo snadné zavést ji v zemi, jestliže k tomu byly alespoň trochu příznivé podmínky, ale stejně snadno mohla být zničena. Způsob, jakým byla zejména v osmnáctém století provozována na venkově, spojoval ji zároveň s životními poměry velké masy lidí tak těsně, že by se žádná země nebyla mohla odvážit dát v sázku její existenci tím, že by připustila svobodnou konkurenci. Nakolik se zmůže na vývoz, závisí úplně na rozšíření nebo omezení obchodu a poměrně velmi nepatrně ho zpětně ovlivňuje. Odtud její druhořadá úloha a odtud vliv obchodníků v osmnáctém století. Právě obchodníci a zejména rejdaři žádali víc než kdo jiný státní ochranu a monopoly; majitelé manufaktur sice také požadovali a dostávali ochranu, ale měli vždy menší politický význam než obchodníci. Obchodní města, zvláště přímořská, se do jisté míry civilisovala a dostávala velkoburžoasní ráz, kdežto v továrních městech se udržovalo největší maloměšťáctví. Srov. Aikin²⁰ apod. Osmnácté století bylo stoletím obchodu. Pinto to říká výslovně²¹: „Le commerce fait la marotte du siècle“ [Obchod je koníčkem tohoto století], a: „Depuis quelque temps il n'est plus question que de commerce, de navigation et de marine“ [Od jisté doby se mluví už jen o obchodu, námořní plavbě a námořnictví].*

Toto období se také vyznačuje tím, že byly zrušeny zákazy vyvážet zlato a stříbro, že vznikl peněžní obchod, banky, státní

* *Marxova a Engelsova poznámka:* Pohyb kapitálu, ačkoli se značně zrychlil, zůstával přece jen poměrně pomalý. Roztříštění světového trhu na jednotlivé části, z nichž každou exploatoval určitý národ, vyloučení konkurence mezi národy, neohrabanost výroby samé a nízký stupeň peněžnictví, které se teprve začínalo rozvíjet, to všechno velmi brzdilo oběh. Následkem toho byl kramářský duch utápějící se v špinavé malichernosti, který ještě lpěl na všech obchodních a na celém způsobu obchodování. Ve srovnání s majiteli manufaktur a zvláště s řemeslníky to ovšem byli velkoměšťáci, buržoové, ve srovnání s obchodníky a průmyslníky dalšího období to byli stále ještě maloměšťáci. Srov. A. Smith.²²

dluhy, papírové peníze, že se začalo spekulovat s akciemi a cennými papíry, že se začaly provádět ažiotáže se všemi druhy zboží a vůbec se rozvinulo peněžnictví. Kapitál zase ztratil hodně ze své primitivnosti, která na něm ještě lpěla.

V sedmnáctém století se obchod a manufaktura nezadržitelně stále víc koncentrovaly v jedné zemi, Anglii, a to pro ni vytvořilo ponaáhlu jakýsi relativní světový trh, a tím i poptávku po výrobcích manufaktur této země, kterou dosavadní průmyslové výrobní síly už nemohly uspokojit. Tato poptávka, která přerůstala výrobním silám přes hlavu, byla hybnou silou, která vyvolala třetí období soukromého vlastnictví od doby středověku tím, že vytvořila velký průmysl — použití přírodních sil pro průmyslové účely, strojovou výrobu a velice rozsáhlou dělbu práce. Ostatní podmínky této nové fáze — svoboda konkurence v rámci národa, rozvoj teoretické mechaniky (mechanika, dovršená Newtonem, byla v 18. století ve Francii a v Anglii nejpopulárnější vědou vůbec) atd. — tyto podmínky už v Anglii existovaly. (Svobodnou konkurenci uvnitř národa bylo všude nutno vydobýt revolucí — roku 1640 a 1688 v Anglii, roku 1789 ve Francii.) Konkurence donutila brzy každou zemi, která si chtěla zachovat svou historickou úlohu, aby své manufaktury chránila dalšími celními opatřeními (stará cla už nepomáhala proti velkému průmyslu) a aby brzy nato zaváděla při ochranných clech velký průmysl. Přes tyto ochranné prostředky učinil velký průmysl konkurenci všeobecnou (konkurence je praktická svoboda obchodu, ochranné clo je při konkurenci jen paliativ, je to odvetné opatření v rámci svobody obchodu), vytvořil dopravní prostředky a moderní světový trh, podrobil si obchod, proměnil všechn kapitál v průmyslový kapitál, a tím vyvolal rychlý oběh (rozvoj peněžnictví) a centralisaci kapitálů. Všeobecnou konkurencí donutil všechna individua ke krajnímu vypětí energie. Pokud to šlo, ničil všude ideologii, náboženství, morálku atd., a kde to nešlo, udělal z nich zřejmou lež. Vytvořil vlastně teprve světové dějiny v tom smyslu, že uspokojování potřeb každého civilisovaného národa a každého individua v národě učinil závislým na celém světě, a že zničil dosavadní přirozeně vzniklou izolovanost jednotlivých národů. Podřídil přírodní vědu kapitálu a dělbu práce zbavil posledních

stop živelnosti. Vůbec zničil všechno přirozené, živelné, pokud to bylo u práce možné, a všechny přirozené vzniklé vztahy proměnil ve vztahy peněžní. Místo živelně vzniklých měst vytvořil moderní, velká průmyslová města, která vyrostla přes noc. Kam pronikl, ničil řemesla a vůbec všechny dřívější stupně průmyslu. Doviřil vítězství obchodního města nad venkovem. Jeho prvním předpokladem je automatický systém. S rozvojem průmyslu byla vytvořena spousta výrobních sil, pro které se soukromé vlastnictví stávalo poutem právě tak jako cech pro manufakturu a venkovský provoz v malém pro rozvíjející se řemesla. Za soukromého vlastnictví se tyto výrobní síly vyvíjejí jen jednostranně, pro většinu se stávají silami destruktivními, a mnoho takových sil se v soukromém vlastnictví vůbec nemůže uplatnit. Velký průmysl vytvořil všude zhruba tytéž vztahy mezi společenskými třídami, a tím zničil svéráznost jednotlivých národů. A nakonec, zatímco si buržoasie každého národa ještě zachovávala zvláštní národní zájmy, vytvořil velký průmysl třídu, která má u všech národů týž zájem a u níž je už národnost vlastně zničena, třídu, která vskutku už nepatří do celého toho starého světa a zároveň stojí proti němu. Velký průmysl způsobuje, že pro dělníka je nesnesitelný nejen vztah ke kapitalistovi, nýbrž i práce sama.

Je samozřejmé, že velký průmysl nedosahuje ve všech oblastech určité země stejné úrovně rozvoje. Ale to nepřekáží třídnímu hnutí proletariátu, protože proletáři, které vytvořil velký průmysl, se stavějí do čela tohoto hnutí a strhují i celou masu, a protože dělníky, kteří nepracují ve velkém průmyslu, dostává tento velký průmysl do ještě horšího životního postavení, než v jakém jsou dělníci pracující ve velkém průmyslu. Stejně země, ve kterých se vyvinul velký průmysl, působí na země plus ou moins* neprůmyslové, pokud je už světové styky strhly do všeobecného konkurenčního boje.**

* — více nebo méně. (Pozn. red.)

** *Marxova a Engelsova poznámka*: Konkurence izoluje individua mezi sebou, nejen buržoy, ale ještě více proletáře, přestože je svádí dohromady. Proto trvá dlouho, než se tato individua mohou sjednotit, nehledě k tomu, že k tomuto sjednocení — nemá-li zůstat jen lokální — musí velký průmysl teprve vytvářet potřebné prostředky, velká průmyslová města a levnou a rychlou dopravu, a proto tato izolovaná individua, žijící v poměrech, které tuto izolovanost denně znovu reprodukuje, mohou nad organizovanou silou, která stojí proti nim, zví-

Tyto různé formy jsou zároveň formami organizace práce a tedy i vlastnictví. V každém období docházelo ke spojování existujících výrobních sil, pokud potřeby vyvolaly nutnost takového spojení.

[2.] POMĚR STÁTU A PRÁVA K VLASTNICTVÍ

První formou vlastnictví je v antickém světě i ve středověku kmenové vlastnictví, podmíněné u Římanů hlavně válkou, u Germánů chovem dobytka. Protože u antických národů žilo v jednom městě víc kmenů pohromadě, jeví se u nich kmenové vlastnictví jako státní vlastnictví a právo individua na toto vlastnictví jako pouhá possessio [držba], která se však, stejně jako kmenové vlastnictví vůbec, omezuje jen na pozemkové vlastnictví. Soukromé vlastnictví v pravém smyslu slova začíná u starých, tak jako u novodobých národů, s vlastnictvím movitostí. — (Otroctví a pospolitost) (dominium ex iure Quiritum*). U národů vzešlých ze středověku se tak kmenové vlastnictví vyvíjí přes různé stupně — feudální pozemkové vlastnictví, korporativní vlastnictví movitostí, manufakturní kapitál — až k novodobému kapitálu podmíněnému velkým průmyslem a všeobecnou konkurencí, k čistému soukromému vlastnictví, které se sebe shodilo jakékoli zdání pospolitosti a vyloučilo jakékoli zasahování státu do vývoje vlastnictví. Tomuto novodobému soukromému vlastnictví odpovídá novodobý stát, který si soukromí vlastníci poněnáhu koupili daněmi pro sebe, který jim díky systému státních dluhů úplně propadl a jehož existence při stoupání a poklesu státních dluhopisů na burse se stala úplně závislou na obchodním úvěru, který mu poskytují soukromí vlastníci, buržoové. Buržoasie, protože je *třídou*, a ne už *stavem*, je teď nucena organizovat se v národním měřítku, a ne už v měřítku místně omezeném, a dávat svému průměrnému zájmu obecnou formu. Tím, že se soukromé vlastnictví oprostilo od pospolitosti,

těžit teprve po dlouhých bojích. Žádat opak by znamenalo totéž jako chtít, aby konkurence v této určité historické epoše neexistovala, anebo aby si individua vyhnala z hlavy poměry, které nemohou vůbec kontrolovat, protože jsou izolována.

* — quiritské vlastnictví, tj. vlastnictví římského občana. (Pozn. red.)